

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

VIGÓCZKI, Máté

Nyersanyag-átok. Egy paradox folyamat elemzése / Raw Material Curse.

Analyzing a Paradox Process

Eredeti közlés /Original publication

egyetemi dolgozat, Piliscsaba, PPKE, 21 old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.003.305

Dátum/Date: 2018. december / December

filename: vigoczki_mate_2011_NyersanyagAtok

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:

VIGÓCZKI, Máté: Nyersanyag-átok. Egy paradox folyamat elemzése / Raw Material Curse. Analyzing a Paradox Process, *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–23. old.**, No. 000.003.305, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, a nyersanyag kincs kettős problematikája az Európán kívüli feltörekvő országok gazdasági életében

African studies in Hungary, double problem of the raw material treasure in the economic life of emerging countries outside Europe

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK-

DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE
ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS,
STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

Nyersanyag-átok

Egy paradox folyamat elemzése

Vigóczki Máté

Bevezetés

Dolgozatomban szeretném megtalálni a választ arra a kérdésre, hogy hogyan lehetséges az, hogy míg számos afrikai ország bővelkedik az értékesebbnél értékesebb nyersanyagokban, addig ez az irigylésre méltó adottsága nem segítette elő fejlődésüket, gazdagodásukat? A kérdés megválaszolásához, ha csak részben is, segíthet az ún. nyersanyag-átok fogalom vizsgálata.

Ha meg szeretnénk határozni a „nyersanyag-átok” fogalom jelentését, a legfontosabb arra felhívni a figyelmet, hogy egy ország nyersanyagkészlete nem minden esetben áldás. A fogalmunk egy olyan önmagának látszólagosan ellentmondó folyamatot, állapotot ír le, mikor egy ország, régió a gazdag nyersanyaglelőhelyei ellenére lassabb gazdasági növekedést produkál illetve kevés stabil politikai értelemben, mint nyersanyagban szegény társai.¹ Az ilyen államokban nem ritkák a társadalmi feszültségek, a súlyos környezetszennyezés, de a fegyveres konfliktusok sem. Roppantul érdekes, hogy hosszútávon a nyersanyagban szegény országok nagyobb stabilitást, gazdasági növekedést produkálnak hosszú távon. Egyértelmű, hogy ez paradoxon.

Természetesen annak a megválaszolása, hogy mi számít áldásnak vagy átoknak, sem könnyű feladat. A Közel-Kelet dűsgazdag olajtermelői áldásként tekintenek készleteikre, azonban ha nem sikerül valamivel helyettesíteniük a „fekete aranyat”, mielőtt elfogyna, akkor igazából nem tudták áldásként kihasználni nyersanyagukat. Talán áldásként értelmezhetjük azt, ha sikerül a meglévő készletek segítségével hosszútávú stabilitást, jólétet, gazdasági növekedést elérni, úgy, hogy a környezet ne károsodjon, és a következő generációk is részesednek a bevételekből, valamint sikerül felkészülni a készletek kimerülése utáni helyzetre.

A következő részben példákat sorolok fel az országokról és nyersanyagokról, majd egy rövid, általános történelmi áttekintés után Afrika szemszögéből mutatom be a fogalmat,

¹ Oil and Gas 79. old.

majd pedig nyersanyagkészleteit részletezem. Kitérek a nyersanyag-átok legszélsőségebb megjelenésére, az ún. nyersanyag háborúkra is. Végül megoldási javaslatokat is fel fogok sorolni.

Példák

Meg kell jegyeznem és hangsúlyoznom kell, hogy a fogalom nem csak Afrika-specifikus. Sőt, kijelenthetjük, hogy nem minden afrikai országban átok a nyersanyagkészlet. A kontinensen kívül is akad bőven pozitív és negatív példa, azonban maga Afrika szolgáltatja a legjobb példákat.

Könnyen gondolhatnánk azt, hogy csak az olajnak illetve az aranynak van olyan értéke, mely komolyan befolyásolhatja az egyes országok gazdaságát. Szélsőséges példákat azonban az előbbi két nyersanyagon kívül számos más is okozhat.

	Pozitív	Negatív
Afrika	Botswana, Dél-Afrika, esetleg Algéria és Líbia	Kongói Demokratikus Köztársaság, Nigéria, Angola, Zambia, Zimbabwe, Sierra Leone, Szudán...
Afrikán kívül	Norvégia, Kanada, Ausztrália, Közel-Kelet olajtermelői	Chile, Indonézia, Pápua Új-Guinea, esetleg Csecsenföld

1. táblázat PÉLDÁK A NYERSANYAGLELŐHELYEK HATÁSAIRA

Afrikán belüli pozitív példák közül Botswana gyémántban gazdag, Dél-Afrika szintén, azonban aranyban, szénben és ritkafémekben is dúskál. Algéria, Líbia a hatalmas olaj és gázkészleteiknek (valamint a közeli európai piacnak) köszönhetik azt, hogy ott kvázi áldás a nyersanyag megléte, bár ez csak a kontinens többi országához képest mondható el.

Afrikán kívül sok pozitív esetet fedezhetünk fel. Ezek közül a legnyilvánvalóbbak a Közel-Kelet olajtermelői és Norvégia, valamint Ausztrália és Kanada, mely két ország bővelkedik különböző bányászati termékekben. Az ő esetükben az a kérdés, hogy mi fog történni, miután kiapadtak a nyersanyag készletek?

A negatív példák az előzőeknél sokkal érdekesebbek. Felsorolni is nehéz az összes afrikai példát. Nigéria, mint az „olaj állam” (petrol state) archetípusa, Angola maga olaj és gyémántkészleteivel, Sierra Leone a hírhedt „véres gyémántjával”, a Kongói Demokratikus Köztársaság a ritkafémekkel, aranyával, vagy Zambia a rézével. Ugyanakkor Kamerunban, Madagaszkárban bizonyos ritka és éppen ezért értékes fák azok, melyek komoly gazdasági tényezők és éppen ezért könnyen átokként értelmezhetők. Az egyik legaktuálisabb pedig Szudán, mely elveszítette olajtermelő vidékét.

Bár Indonézia kezd egyre fontosabb szereplővé válni a világ gazdaságban, korábban volt olyan időszaka, mely során az olajkészletei hátráltatták fejlődését. Chile és Pápua Új-Guinea esetében a bányászati termékek, főleg a réz, okoztak gondokat. Azonban Oroszország, de leginkább a csecsenföldi olaj- és gázkészleteivel szolgáltat negatív példát: míg az ország fejlődik, addig ebben a térségben jellemző a fegyveres konfliktus.

Magáról az „átokról”

A nyersanyag-átok fogalom régóta létezik, még ha nem is tulajdonítottak neki nagy figyelmet.

Amerika felfedezésével, és a gyarmatosítás beindulásával elkezdődött egy verseny főleg az arany és ezüstbányáért. A merkantilizmus kialakulásával egyre fontosabbá váltak a nyersanyagok az államok gazdaságának szempontjából, egyre fokozódott a verseny megszerzésükért. Később, a 19. században az iparosodás növelte Európa nyersanyagkészletét és az imperializmus eszméjével kiegészülve a Föld még meg nem hódított területei kerültek nyugati uralom alá. Az első világháború volt az első olyan konfliktus, melyben az olaj fontos szerepet játszott, ez majd a második világégés során fokozódott. A hidegháború során pedig a nagyhatalmak nyersanyagkészleteinek biztosítása fontos prioritássá vált.

A hidegháború számos proxy háborút eredményezett, mely során stratégiai fontosságú országok (fekvésüket vagy nyersanyaglelőhelyüket tekintve), csaptak össze, miközben tulajdonképpen a nagyhatalmak érdekeiért folyt a küzdelem. A szovjet veszély a Perzsa-

öbölben, kommunista puccsok Fekete-Afrikában és Dél-Amerikában komoly ellenintézkedéseket kívántak a nyugattól. Azonban leginkább az 1970-es évek olajválsága és az iráni forradalom mutatta meg, hogy a világ (leginkább a nyugat) gazdaságai mennyire függenek a nyersanyagoktól, leginkább természetesen az olajtól. Ez mind a mai napig fennáll, kiegészülve az arannyal és bizonyos csúcstechnológiákhoz szükséges fémekkel.

A 90-es években, a kétpólusú világ végével, a nemzetközi kapcsolatok részben gazdasági kapcsolatokká alakultak át, így a nyersanyagokkal való kereskedelem fontos maradt. Az új felemelkedő hatalmak, mint Kína, India, Brazília, Indonézia, gazdaságai számára rendkívül fontosak az alapanyagok beszerzésének biztonsága, de leginkább az energiahordozók beszerzése. Mivel a világ gazdaságának termelése sohasem volt akkora, mint most, ezért kijelenthetjük, hogy a nyersanyagok fontossága sem volt soha annyira fontos, mint jelenleg.

A gyarmatosítás idején az amerikai indián népek, az újkor afrikai népei, vagy a hidegháború során az „alárendelt” harmadik világbeli országok nem úgy tekintettek nyersanyagkészleteikre, mint áldásra. A nagyhatalmak akkori gazdasági és politikai befolyása mind a mai napig meghatározza ezeknek az országoknak a cselekvését, felépítését. Feltehetjük a kérdést: milyen lehetőségeik vannak ezeknek az államoknak a felemelkedésre most, mikor minden eddiginél nagyobb szükség mutatkozik a nyersanyagokra?

A nyersanyag-átok fogalmát az 1980-as években alkották meg.² Azt azonban, hogy mi is a kiváltója, a mai napig nem sikerült teljes biztossággal megállapítani. Egyek kutatók gazdasági, míg mások politikai magyarázatokat sorolnak fel. Később bővebben kifejtem ezeket az indokokat.

Tény, hogy a gazdasági magyarázatok adatokkal alátámaszthatók, míg a politikai magyarázatokat nehéz kézzelfogható bizonyítékokkal igazolni, főleg azért, mert egyes országokban egyszerűen lehetetlen vagy életveszélyes ilyen adatokhoz hozzáférni.³

Három politikai oka lehet az átok kialakulásának, melyek meglehetősen általánosan fordulnak elő: 1. nyersanyagok felfedezése és a hirtelen nagy bevételekhez való hozzájutás ún. politikai rövidlátást okoz a döntéshozók körében, így könnyen eltékozolják a nagyszerű lehetőséget 2. ugyanez gyengítheti az állami intézményeket, teret nyerhet a korrupció 3. a

² Michael L. Ross 297. old.

³ uo. 298.

nyersanyagok exportja olyan érdekcsoportokat alakíthat ki, melyek önös érdekük szerint kívánják alakítani az ország gazdaságpolitikáját, melyek a növekedést veszélyeztethetik.⁴

A gazdasági magyarázatokat tekintve meglehetősen tág irodalom áll rendelkezésünkre. Azonban négy olyan gazdasági magyarázat van, mely szinte mindegyik országban jelentkezik és ezért általános kihívásoknak tekinthetők: 1. visszaesés az elsődleges áruk cserearányát tekintve 2. gyenge kapcsolat a nyersanyag kitermelő és más szektorok között 3. kiszolgáltatottság a világpiaci áraknak 4. az ún. „holland betegség”.⁵

A felsorolt okok általánosnak mondhatók, azonban minden egyes országot a saját földrajzi, gazdasági, társadalmi helyzetében kell vizsgálni. Minden egyes példa a nyersanyag-átokra egyedi, hiszen sajátos problémák tarkítják. Mivel nem lehet a kiváltó okokat globálisan leírni, ezért a megoldás sem lehet általános.

Dolgozatom tárgyai olyan fejlődő országok, melyek GDP bevételeinek legalább 8%-a és exportjövedelmeinek legalább 40%-a származik a bányászati szektorból, ezen államokat összefoglalóan „mineral economies”-nak (~ásvány gazdaságoknak nevezik).⁶ A fejlődő országok negyede tartozik ebbe a kategóriába.⁷ Tovább lehet őket osztani szénhidrogén és nemesfém és egyéb fémérc termelőkre.⁸

Az átok Afrikában

A kontinens államai viszonylag fiatalok. A dekolonizáció folyamata az 1950-es években kezdődött és a hetvenes évek közepére fejeződött be. 1960. Afrika éve volt, hiszen ebben az esztendőben 16 ország lett független.

A kezdeti években rendkívül optimista volt a nemzetközi közvélemény az új országok jövőjét illetően.⁹ Gazdaságaik növekedésnek indultak, melynek biztos hátteret nyújtott a nyersanyagkészletük. Ebben a kezdeti időszakban Afrika egésze gazdagabb volt, mint az

⁴ uo.

⁵ uo.

⁶ Richard M. Auty: Sustaining Development in Mineral Economies – Routledge 1993 3. old

⁷ uo.

⁸ uo.

⁹ Philippe Le Billon 5. old.

akkori Ázsia egésze.¹⁰ Mára ez a helyzet teljesen megváltozott. Vajon mennyiben köszönhető ez a nyersanyag-átok jelenségének?

Az országok gazdaságai már a gyarmati uralom során is leginkább a természeti erőforrásaik kiaknázására rendezkedtek be. Ez nem csak a kivételes természeti adottságainak volt köszönhető, hanem a nagyszámú helyi lakosságnak is, melyet olcsón lehetett alkalmazni a kitermelésben.¹¹ Maga az infrastruktúra is azt a célt szolgálta, hogy minél gyorsabban lehessen kitermelni és elszállítani a termékeket. Így lehetséges az, hogy a városok és a bányák illetve a bányák és a kikötők között jó volt például a vasúti szállítás, azonban maga a vidéki Afrika rendkívül alulfejlett volt.¹² Ezen adottságok a gyarmati rendszer elmúltával sem változott meg, így természetes, hogy rendkívüli módon befolyásolta az új országok gazdasági fejlődésvonalát is. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a volt gyarmattartók továbbra is igényt tartottak a gazdasági kapcsolatok fenntartására.

Politikai kihívások és magyarázatok

A fiatal országok új vezetői óriási feladatot kaptak, mikor államaik élére kerültek. Korábban azt hirdették, hogy csak ők alkalmasak arra, hogy országukat vezessék, azonban hamar megbuktak. Néhány kutató ezt azzal magyarázza, hogy a tapasztalatlan vezetők képtelenek voltak hosszútávú növekedési stratégiát kidolgozni, tehát ún. „politikai rövidlátás” jellemezte őket.¹³ A helyi politikai és gazdasági elit is a kezdeti túlzó optimizmus áldozatául estek és hirtelen szerettek volna meggazdagodni, tehát őket is ugyanígy egyfajta miópia jellemezte, mely kivitelezhetetlen és ezért megbukott beruházások tucatnyi példájában realizálódott.¹⁴ Talán ezek a magyarázatok számokban nehezen megjeleníthető hátrányt eredményeztek, azonban el kell ismerni, hogy a tapasztalatlanság mérhetetlen károkat okozott a fiatal országok gazdaságainak.

Az ifjú államok szinte mindegyikében gyenge intézményekkel találkozhatunk. Nem csak az intézményrendszer, hanem maga a jogi háttér, illetve az adminisztrációt ellátók minősége is alacsony volt. Ez gyarmati örökség, ugyanis a nagyhatalmak igyekeztek minél

¹⁰ http://www1.worldbank.org/prem/lessons1990s/chaps/Ctrynote8_AfricasGrowth.pdf 2011. május 11.

¹¹ J.D. Fage, Tordoff 392. old.

¹² <http://poldev.revues.org/78> 2011. május 11.

¹³ Michael L. Ross

¹⁴ uo.

kisebb létszámú személyzetet működtetni területeik igazgatására. Ehhez helyi írástudókat és szintén helyiekből verbuvált fegyveres erőkkel érték el. Maga az adminisztráció mind taglétszámát tekintve, mind kiterjedését tekintve szűk volt a dekolonizáció lezárultával. A népesség oktatása nem volt megfelelő¹⁵, így híján voltak szakembereknek. Emellett megmaradtak a helyi hadseregek, melyek kiváló eszközöknek bizonyultak egyes vezetői posztra áhítozóknak, hogy megvalósítsák politikai céljaikat. Ezek összességében gyenge jogrendet, gyengén biztosítható tulajdonjogokat, sérülékeny demokráciát stb. okoztak. Sőt, a főleg nyugati egyetemeken tanult értelmiségi rétegek, melyek a vezetői réteget alkották, nem voltak képesek összetartó erőt létrehozni olyan többnemzetiségű országokban, mint a DK/Zaire illetve Nigéria.¹⁶

A politikai elit szinte minden esetben megegyezett a gazdasági elittel is. Utóbbiak rendkívüli módon prosperáltak abból, hogy országuk nyersanyagok exportálásából él. Mivel ők is így gazdagodtak meg, ezért nem tartották célszerűnek radikális gazdasági reformok végrehajtását, ugyanis az veszélyeztette volna saját gazdasági helyzetüket.¹⁷ Saját hatalmukat a fegyveres erőikkel biztosították, mellyel a számukra oly' fontos nyersanyag kitermelést és exportálást is asszekurálták. Politikai hatalmuk, még ha korábban azt demokratikusan is szerezték meg, könnyen diktatúrába hajlott, és örökös vezetői elitek jöttek létre. Ez a tendencia a hidegháború során nagyhatalmi segítséget is élvezett, a szembenálló két blokk így próbált számára hasznos stratégiai szövetségeseket létrehozni. Azonban a Szovjetunió bukása után ezek a korábban favorizált vezetők, akár nyugati akár keleti érdekszférába tartoztak is, elveszítették korábbi pártfogóikat. A nyertes Nyugatra is jellemző volt kvázi diktátorok protezsálása, amennyiben érdekük úgy kívánta meg, ekkor viszont merőben mást kívánt az érdekük: demokratizálást, gazdasági liberalizálást szerettek volna látni.¹⁸ Ez egyet jelentett volna az afrikai vezetők hatalmának azonnali feladásával. Két út állt előttük: vagy teljesítették a követeléseket és lépéseket tettek a demokrácia felé, érezve azonban veszítüket, olyan sok vagyont szereztek maguknak az államtól, amennyit csak akartak¹⁹²⁰, vagy ellenszegültek és még inkább elnyomó hatalmat alakítottak ki. Utóbbi csak fokozta a korrupciót és a gazdasági stagnálást.

¹⁵ J.D. Fage, Tordoff p. 423

¹⁶ uo.

¹⁷ Oil and Gas 107. old.

¹⁸ Oil and Gas 109. old.

¹⁹ Az angol nyelvű szövegek a „state predation” kifejezést használják erre.

²⁰ Oil and Gas 109. old.

Afrikában a politikai döntéshozatal alacsony színvonala széles körben ismert jelenség.²¹ Ez annyit jelent, hogy a döntéshozók könnyen kockáztatnak, átgondolatlanul vezetik gazdaságukat. Ez főleg akkor veszélyes, amikor egy nyersanyaglelőhely felfedezésével hirtelen megnő az országba áramló befektetések száma, illetve az export elindulásával óriási mennyiségű bevételhez jut a büdzsé. Egyszerűen, ha nő az a pénzösszeg, amivel évente gazdálkodni lehet, akkor csökken az óvatosság és átgondoltság az elköltését tekintve. Sőt, a nagyobb bevételek érdekében sokszor a munkások jogait is aláássák.²²

Miután megkezdődött egy nyersanyag kitermelése, a lakosság is szeretne a bevételekből részesülni. A kormányzat pedig azért, hogy fenntartsa népszerűségét könnyen olyan intézkedéseket hozhat, melyek rövidtávon valóban növelik a támogatottságukat. Ezek lehetnek adócsökkentések, építkezések beindítása, szociális juttatások növelése stb. Azonban az állam költségvetésére káros lehet. A járadékszerzés vagy „járadékvadászat”²³ is fontos szimptómája a nyersanyag-átoknak.²⁴ Ez tulajdonképpen a korrupcióval köthető össze, hiszen a befektető cégek képesek informális módon is befolyást szerezni az állami vezetőknél, illetve hajlamosak a gyenge intézményrendszert kihasználva több nyereséghez jutni. Az államnak tehát nincs is lehetősége, legtöbbször viszont akarata sem ahhoz, hogy teljes ellenőrzéssel bírjon a befektető cégek munkájáról. A „járadékvadászat” sokszor megéri a gazdasági elitnek is, azonban ezen rövidtávú célok csak nehezítik a gazdaság növekedését és a reformokat.

Az is előfordulhat, hogy maguk a cégek, miután megállapították a kitermelhető nyersanyag mennyiségét, fals adatokat adnak át a kormányoknak. Legtöbbször kevesebbet vallanak be a valós adatoknál, különböző gazdasági érdekek miatt. Emiatt a rosszul tájékozottság miatt viszont az államok képtelenek hosszútávú, stabil és fenntartható gazdaságpolitikát kialakítani. Persze ez nem minden esetben fordul elő, az állam sokszor maga is részt vesz a felmérésekben.

A két legfontosabb kihívás azonban a vezető réteg elszámoltathatóságának hiánya, valamint a közpénzek elköltésének átláthatatlansága.²⁵ Az állampolgárok ugyanis, ha adót fizetnek, szeretnék tudni, hogy a politikusok mire költik a pénzüket, és amennyiben ezt számukra nem tetsző módon teszik, akkor a politikusok az elszámoltathatóságuk révén könnyen kegyvesztetté válhatnak. Az általam vizsgált országokban azonban ez nem teljesen

²¹ Oil and Gas 103. old.

²² Oil and Gas 105. old.

²³ rent-seeking

²⁴ uo.

²⁵ Philippe Le Billon 6. old.

működik így. Először is az adók ezekben az államokban alacsonyak, másrészt nem mindig beszélhetünk demokratikusan elszámoltatható politikusokról, harmadrészt a transzparencia teljes hiánya lehetetlenné teszi annak a megállapítását, hogy pontosan mire is költötték el a közpénzeket. A gyenge intézményrendszer ezt csak erősíti. A legjobb példa erre az, hogy az OPEC országok költségvetése az olajbevételeik átlag 75%-át kapják meg, míg az afrikai olajtermelők esetében ez az arány 55-70%, a legjobb esetben is.²⁶ A különbség valószínűleg a multi cégek és a kormányok közötti megállapodásokban tűnik el.

Mivel a bányászat és olajszektor rendkívül költséges és tőke intenzív, ezért a kormányoknak külföldi befektetőket kell keresniük. Az általuk kötött szerződések viszont sokszor előnytelenek az országra nézve, ez sokszor a korrupcióval magyarázható. Így a költségvetés nem részesül olyan bevételekből, melyek megilletnék, számtalan esetben pedig nem foglalják bele a szerződésekbe azt, hogy a vállalatoknak be kell tartaniuk bizonyos környezetvédelmi szabályokat, illetve, hogy a természet helyreállításában része kell vállalniuk. E kettő hiányosság (kevesebb pénz, és környezetszennyezés) lehetetlenné teszi, hogy a következő generációk is élvezhessék a páratlan nyersanyaggazdagságot. Maga az, hogy egy vállalat meglepően előnyös szerződést tud kötni, korrupciót sejtet.²⁷

A nyersanyagok fenntartható kiaknázása környezeti szempontból eddig kevés hangsúlyt kapott. Az olaj és gázipar szennyezése a legszembetűnőbb, gondoljunk csak a Niger-delta katasztrófájára, mely tulajdonképpen állandó szennyezés eredménye. Talaj és vízszennyezés mellett a bányászat az erdők kiirtását okozza. A fejletlen olajfinomítók pedig nem teszik lehetővé a földgáz felhasználását, azokat lefáklyázzák, így például Nigériában óriási a széndioxid kibocsátása, amely elősegíti a globális felmelegedést. Ennek ironiája az, hogy az éghajlatváltozás által leginkább sújtott országok éppen azok, melyek szinte a legkevesebb üvegházhatású gázt bocsátják ki.

Egyes államokon belül azok a régiók, melyek bővelkednek nyersanyagban, külön kis entitást képezhetnek az országon belül. Így a többség érthető módon szeretne részesülni az ott felszínre hozott nyersanyagok értékéből. Ezt csak súlyosbítja, amennyiben ez vallási, etnikai határvonalak mentén alakul ki, melyre nagy az esély. Ez pedig konfliktusokhoz vezethet.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a nyersanyagban gazdag országok általánosságban alacsony szociális indikátorokkal rendelkeznek, kormányaik korruptak és rosszul működőek,

²⁶ Oil and Gas 110. old.

²⁷ uo.

sőt, diktatórikusak is lehetnek, melyek szívesen költenek szükségtelenül nagy összegeket a hadseregére.²⁸ Ezek általában a leginkább konfliktus sújtotta országok is.²⁹

Gazdasági kihívások és magyarázatok

A gyarmati időszak során egy erős állami szektor alakult ki a gazdaságban. A gyarmattartók mindent megtettek annak érdekében, hogy területeiket hatalmas nyersanyagkészletekként használják. Ezt a célt szolgálta a már említett speciális infrastruktúra kiépítése, az oktatás alacsony színvonala stb. A függetlenség első éveiben tehát nem nagyon találhatunk versenyképes magánszektor Afrika országaiban, a meglévők jó része is európai kézben volt.

Az 1960-as években általános volt a robusztus gazdasági növekedés, mérsékelt infláció és alacsony külső adósság mellett.³⁰ Ez a tendencia azonban megtört az 1970-es évek olajárrobbanásai miatt. A gazdaság növekedése visszaesett, és csak a 90-es évek közepétől kezdet el ismét növekedni, igaz azóta hihetetlen mértékben.³¹

Nem csak az olajválság a felelős, jelentős hatást fejtett ki az ún. „holland betegség” is több országban. Ez a jelenség a nyersanyag-exportáló országokban alakul ki. Először is erősebbé válik az állam fizetőeszköze, ami kevésbé versenyképesé teszi más valutákhoz képest. Másodszor más iparágakban munkaerőhiány alakul ki, hiszen a bányászat elszívja, és ezáltal magasabb bérek alakulnak ki. Ezáltal más iparágak, melyek általában a feldolgozóipar, mivel magasabb költséggel állítják elő termékeiket, ezért versenyképességük csökken. Így megnő a nyersanyag-exportból származó bevételek fontossága. Előfordult olyan eset is, hogy még a mezőgazdasági termékeket is importálni kellett.

Az 1970-es évek gazdasági lemaradást és eladósodottságot hoztak, utóbbi mind a mai napig hátráltató tényező. Azonban az olajválság és a nyersanyagárak növekedése olyan hatással is járt, hogy az afrikai olajlelőhelyek felértékelődtek, így a 80-as évektől nagyszámú befektető keresi fel a kontinens államait.

Ahogy fentebb már említettem, az általam vizsgált országok költségvetésének legalább 40%-a származik exportbevételekből. Ez azzal jár, hogy egy esetleges árrobbanás óriási

²⁸ Philippe Le Billon 12. old.

²⁹ uo.

³⁰ Oil and Gas 97. old.

³¹ World Databank

bevételekhez juttatja a büdzséket, ellenkező esetben viszont jelentős bevételektől esnek el. A nemzetközi áringadozások tehát rendkívül veszélyesek. A politikai magyarázatoknál említettem azt, hogy a hirtelen nagy összegek befolyása sem mindig egészséges, tehát az árnövekedés sem pozitív jelenség minden esetben.

A növekvő energiahordozó árak szintén károsak, hiszen ez kisebb fogyasztást, kevesebb termelést generál, mely visszaesést okoz az afrikai országokban is. Ugyanez igaz a nettó olajexportáló államokra is. Ez csak súlyosbodik, amennyiben erős inflációs hatással jár. Ebben az esetben a leginkább eladósodott országok járnak rosszul.³² A hatékonyabb kitermelés és a raktározási lehetőségek fejlesztése tompíthatna ezeken a hatásokon.

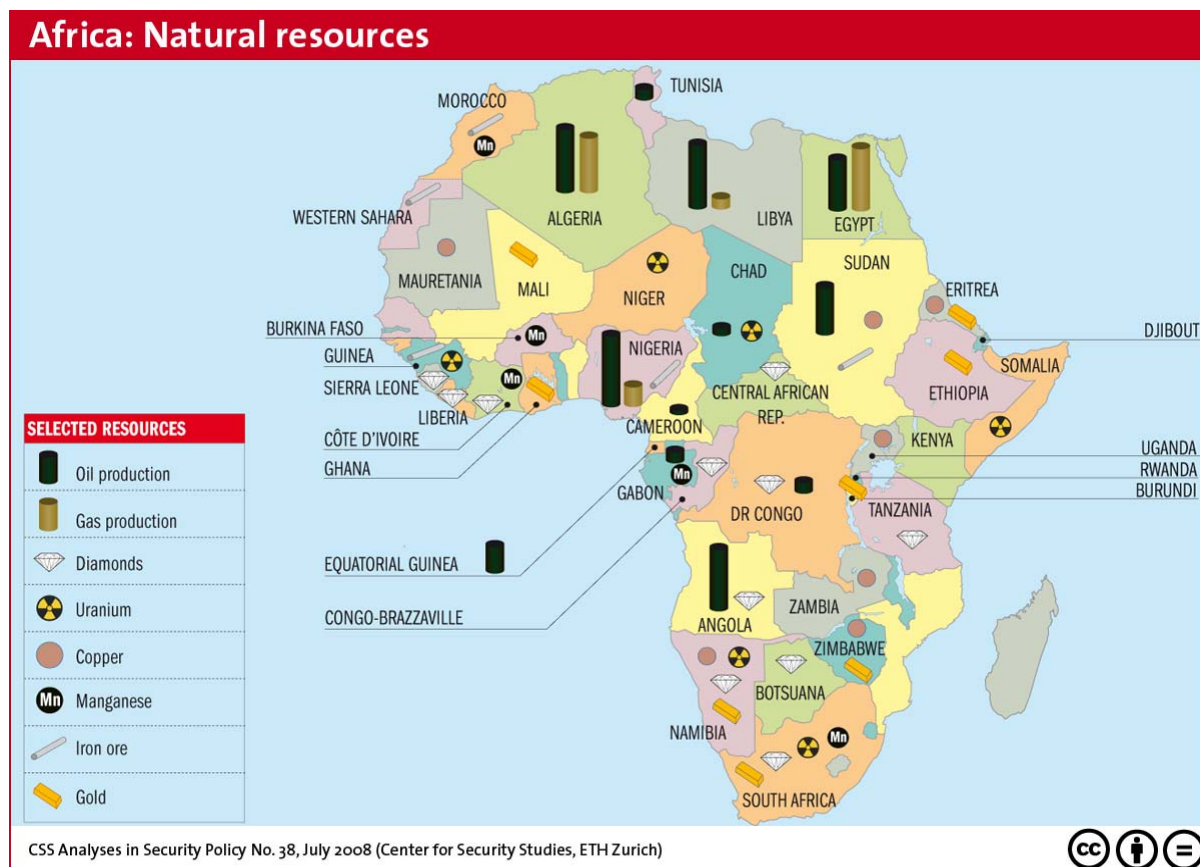
Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy amennyiben egy ország gazdasága függ a nyersanyagok exportjától és nincs lehetősége más manufaktúrális termékekkel felváltani, akkor a globális nyersanyagárak áringadozása rendkívül veszélyes. Azonban az általánosan rossz gazdasági adottságokkal rendelkező és eladósodott afrikai országokra jellemző a feldolgozó ipar gyengesége.

Afrika nyersanyagkészletei

Mielőtt bemutatnám Afrika természeti erőforrásait fontos kiemelni, hogy alapvetően kétféle nyersanyaggal/lelőhellyel foglalkoztam. Első az ún. pontszerű nyersanyaglelőhely, mely könnyen meghatározható területen található, kitermeléséhez kevés számú, és részben képzett munkásra és jelentős tőke bevonására van szükség. Olajkutak és mélyművelésű bányák jók példák erre.³³ Másik típus pedig a diffúz nyersanyaglelőhely. Ennek kitermelésére már jóval több és képzetlen munkásra van szükség, ugyanis a nyersanyaglelőhely kiterjedése nehezen körülhatárolható: gyémántbányák, kiterjedt fémlelőhelyek, értékes erdők tartoznak ide.

³² Michael L. Ross 298. old.

³³ Philippe Le Billon 8. old.

1.térkép AFRIKA NYERSANYAGKÉSZLETEI 2008-BAN³⁴

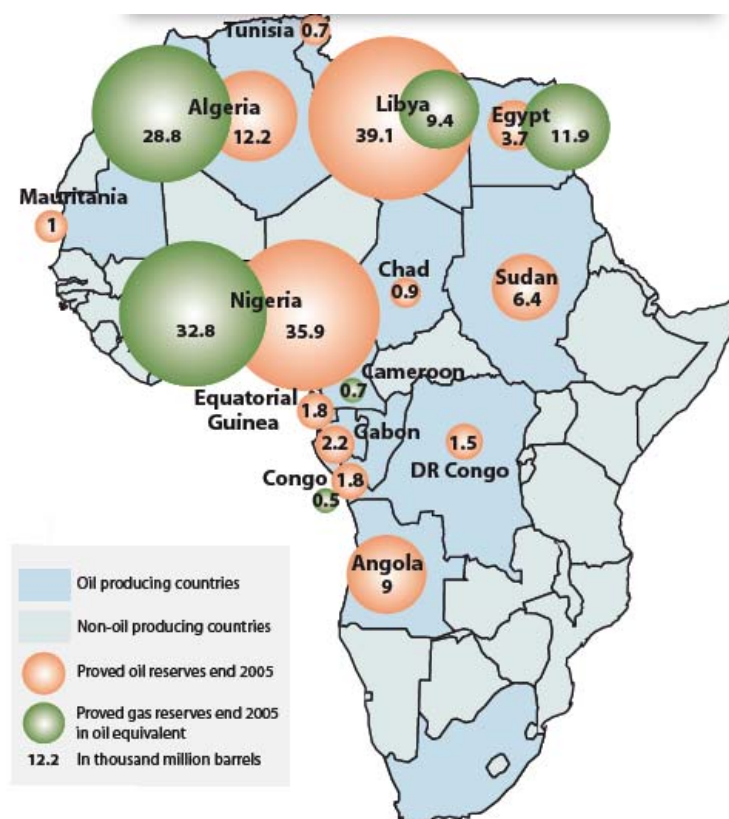
Olaj

A világ lakosságának 15%-a él Afrikában és a világ éves olajtermelésének 12,1%-át is a kontinens adja.³⁵ Azonban a világ olajfogyasztásának csupán 3%-a köthető Afrikához.³⁶ Jogos a kérdés: ok vagy okozati kapcsolat van az alacsony olajfogyasztási trend mögött?

³⁴ <http://www.martinsmwh.com/2011/03/17/> 2011. május 13.

³⁵ Oil and Gas 43. old.

³⁶ Oil and Gas 58. old.

2.térkép AFRIKA BIZONYÍTOTT OLAJ- ÉS FÖLDGÁZKÉSZLETEI 2005-BEN³⁷

Mivel az olaj szállításának legegyszerűbb módja a tengeri útvonalak használata, ezért szerencsésnek mondható, hogy a nettó olajexportálók közül csak Csád nem rendelkezik tengerparttal. Sőt, több olajmező a tenger alatt található, azonban nem mély tengeri, ami borzasztóan megrágitja a kitermelést. Magas minőségének és alacsony kén tartalmának köszönhetően alkalmas a nyugati finomítók számára.³⁸ Afrikában is vannak finomítók, azonban ezek átlagosan csupán 50%-os hatékonysággal működnek.³⁹ Új és modern üzemek építése nagyobb olajtermelést, így alacsonyabb árakat jelentenének.

Afrika 52 államából 38 nettó olaj importőr, azonban a kontinensen belüli olajkereskedelem elhanyagolható.⁴⁰ Ez érthető, ugyanis itt kevésbé fizetőképes fogyasztók vannak. Azonban az olaj jókora része nem nyugatra, hanem keletre megy: Kína, India, Japán energiaéhségét csillapítják. Ezen országok olajszükséglete a következő években nem fog csökkenni, így Afrika biztos számíthat arra, hogy energiahordójának hosszútávon piacot fog

³⁷ <http://www.oecd.org/dataoecd/28/34/38798400.pdf> 2011. május 12.

³⁸ Oil and Gas 70. old.

³⁹ uo.

⁴⁰ http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2009_e/its09_appendix_e.pdf 2011. május 12.

találni. Jó jel, hogy Afrika az egyetlen kontinens, ahol szinte minden éven fedeznek fel új olajlelőhelyeket, így a bizonyított készletek az elmúlt húsz év során 25%-kal növekedtek.⁴¹ A jövőben átlagosan évi 6%-os készletnövekedés prognosztizálható.⁴² Új mezőket fedeztek fel többek közt Tanzániában, Ugandában, Dél Afrikában és Mozambikban.⁴³ Míg mindenhol másutt a világon apadnak a készletek, addig itt még jó ideig termelhetnek olajt.

Földgáz

Mivel a kőolaj és a földgáz ugyanazon geológiai folyamat termékei, ezért ott találhatók a gázkészletek, ahol vannak olajmezők. Afrika esetében a földgáz a Líbiában, Egyiptomban és Algériában valamint Nigériában koncentrálódik, itt található a kontinens készleteinek 91,5%-a.⁴⁴

Az elmúlt húsz évben a készletek megduplázódtak⁴⁵, tárolási kapacitása pedig 360%-kal nőtt.⁴⁶ A világ gáztermelésének csupán 6%-át adja⁴⁷, míg fogyasztásának 2,6%-át.⁴⁸ Ez leginkább annak köszönhető, hogy nincs kiépült infrastruktúrája a gáz hasznosításának, Nigériában, amint már említettem éppen ezért hatalmas mennyiségű gázt fáklyáznak le.

Észak-Afrika sikeresen szállít gázt Európába a kiépült csöveken keresztül. Másutt nem számottevő a gáz politikai jelentősége.

Egyéb nyersanyagok

Nem annyira köztudott, de különböző fémek, szén, gyémánt vagy mezőgazdasági termékek is lehetnek a nyersanyag-átok kiváltó okai.

⁴¹ Oil and Gas XXVII. old.

⁴² uo.

⁴³ Oil and Gas XXVIII.

⁴⁴ Oil and Gas XXVII.

⁴⁵ uo.

⁴⁶ Oil and Gas 62. old.

⁴⁷ Oil and Gas 59. old

⁴⁸ Oil and Gas 64. old.

A kontinens szénkészleteinek 90-95%-a Dél Afrikában található.⁴⁹ A kontinens déli része meglehetősen gazdag aranyban, gyémántban és rézben, Botswana, Zambia, Zimbabwe, Dél-Afrika és Angola rendelkezik felettük. Réz ezenkívül a Kongói demokratikus Köztársaságban, Katanga tartományban, Kivu földje pedig ritkafémeket rejt magában.

A híres afrikai véres gyémántok főleg Sierra Leoneban, Libériában, Angolában és Dél Afrikában találhatók.

Nyersanyag háborúk

Ezt a fogalmat az 1980-as években alkották meg nyugati kutatók, amikor a Szovjetunió térnyerése veszélyeztette az USA hozzáférését Perzsa-öböl és Afrika olajkészleteihez.⁵⁰ Azonban alkalmas a fogalom több afrikai konfliktus jellemzésére is, mely a nyersanyag-átok legszélsőségesebb szimptomája.

Jellemző	Pontszerű forrás	Diffúz forrás
Közel a központhoz	Puccs, külföldi beavatkozás	Felkelés
Távol a központtól	Elszakadás	Hadurak megjelenése

2. TÁBLÁZAT NYERSANYAG HÁBORÚK OSZTÁLYOZÁSA⁵¹

A konfliktusokat osztályozni lehet egyrészt azon tulajdonságaik alapján, amit már a nyersanyagoknál említettem (pontszerű és diffúz lelőhely), valamint a központi hatalomtól való távolságuk alapján. A központi hatalom közelsége azért fontos, mert általában ott találhatóak a vezető rétegek, a támogatóik nagy része, valamint a fegyveres erők is. Ettől távolodva a központi kormányok hatalma egyre csökken: a Kongói DK fővárosának például, mely az ország nyugati részén található, alig van beleszólása abba, ami a keleti régiókban történik.

⁴⁹ Oil and Gas 72. old.

⁵⁰ Philippe Le Billon 15. old.

⁵¹ Philippe Le Billon 16. old.

Pontszerű nyersanyagokat, mivel nagy a kitermelés tőke- és szakemberigénye, csak egy komolyabb szereplő képes biztosítani (általában egy állam). Amennyiben konfliktusok alakulnak ki ilyen lelőhelyek megszerzéséért, azok súlyosnak tekintendők. Ha közel fekszik a központi hatalomhoz, akkor vagy egy potenciális politikai-gazdasági elit igyekszik átvenni a hatalmat, vagy külföldi beavatkozás történik. Ez történt Kongóban. Amennyiben viszont távol esik a központtól, akkor fennáll a veszélye szecessziós folyamatok beindulásának, hiszen a helyiek maguk szeretnék részesülni a kitermelésből származó bevételekből. A legaktuálisabb példa erre Szudán esete, mely Dél Szudánt veszítette el ily módon. Más országok is tapasztalhatták ezt: Nigéria Biafra tartományával és a Niger-delta örökös problémájával, a Kongói DK Katanga tartományával. De leegyszerűsítve Algéria függetlenségi háborúja is ide tartozhat, hiszen ha nem lett volna bevételi forrása, ami segítségével önállósodni tudott volna (a mi esetünkben a gázkészletek), talán a szabadságharca se lett volna ennyire heves. Bár igazságtalan lenne a függetlenségi vágyukat alábecsülni.

Diffúz nyersanyagok esetén egészen más a helyzet. Mivel kitermeléséhez kevesebb befektetésre, de annál több képzetlen emberre van szükség, és kiterjedése miatt nehéz a teljes területet ellenőrizni, ezért sokan próbálnak ebből hasznot húzni. Amíg ez a központi hatalom közelében történik, a kormány asszisztálásával, addig ez felkelést válthat ki, amíg viszont távol esik a központtól, addig helyi ún. hadurak próbálnak kvázi önálló államot létrehozni az államban. Előbbire példa Libéria, utóbbira pedig Libéria és Angola a maguk gyémántkészleteivel, valamint a Kongói DK a gyémánt, réz és ritkafémekkel.

A konfliktusok nem feltétlenül csak a lelőhelyek birtoklásáért és a kitermelésért folynak, a nyersanyagok világpiacra szállítása is fontos. Éppen ezért olyan nehéz megszerezni a haduraknak az olajkészleteket és éppen ezért ilyen könnyű hasznot húzni a gyémántkereskedelemből.

Meglehetősen egyszerű megállapítani, hogy kik vezetik a háborúkat: politikusok, más országok vezetői, lázadók stb. Arról is, hogy kik vesznek részt a harcokban katonaként, könnyű szólni. Mivel a 70-es évektől stagnáló gazdasággal és megélhetési gondokkal küszködnek Afrika országai, ezért a 15 évtől idősebb férfi lakosság a családfenntartó kötelességeit nehezen tudják biztosítani. Ezért sokszor könnyen beállnak egy-egy seregbe, ha alkalmuk nyílik rá, csak hogy eltartsák családjukat, de sokszor csak egyéni haszonszerzésből. Mivel nagy tömegek állnak a potenciális hadvezérek részére, ezért mindig lesz utánpótlás a

háborúkhoz. Megfelelő oktatással és pénzkereseti lehetőségek más alternatíváival meg lehet állítani ezt a tendenciát.

Lehetséges megoldások

Ahhoz, hogy kiutat találjunk a nyersanyag-átokból, fel kell tennünk a kérdést, hogy ki is a hibás a kialakulásáért?

Talán az afrikai országok dekolonizációja túlságosan gyorsan, átgondolatlanul zajlott le? A nemzeti vezetők azzal érveltek a függetlenség mellett, hogy népeik képesek önmaguk irányítására és az öngondoskodásra. Láthatjuk azonban, hogy gyarmati örökségüket mind a mai napig nem sikerült lerázniuk. Nem sikerült a demokráciának megtelepednie az afrikaiak szívében oly' mértékben, ahogy azt remélték.

Azonban igazságtalan volna csak a helyieket hibáztatni helyzetükért. Sok multinacionális vállalat igenis hasznot húzott az afrikai vezetők korrupszágból, megfosztva ezáltal a népeket jelentős bevételektől.

Tulajdonképpen közgazdászok nagyon jó programokat írtak elő a probléma megoldására. Ezek eredménye jól is mérhető. Azonban addig nem lehet a gazdasági módszereket implementálni, amíg a politikai nehézséget le nem győzzük. Utóbbiak a demokratikus értékek megvalósítása, a jogrend megteremtése, alapvető szabadságjogok biztosítása, transzparencia és elszámoltathatóság megteremtése, legfontosabb azonban a nyersanyag-konfliktusok megállítása és elkerülése. Gazdasági megoldások lehetnek megfelelő adózási politika, különböző pénzügyi alapok létrehozása, mely segít enyhíteni a globális áringadozások mértékén, valamint fontos a gazdaság diverzifikálása stb. Az oktatás fejlesztése és a környezet megóvása pedig lehetővé teszi, hogy a következő generációk is élvezzék hazájuk ritka adottságait.

Másik fontos kérdés az, hogy ki segíthet? Ázsia feltörekvő hatalmai teret nyernek a földrészen, miközben a Nyugat, de legfőképpen Európa elaludt ebben a versenyben. Különböző nemzetközi szervezetek, mint az ENSZ, EU, WTO, IMF, Transparency International szintén segíthet. Arra, hogy maga Afrika képes-e önmagán segíteni nehéz választ adni. A képességei megvannak, de olyan gyenge a jelenlegi gazdasági és politikai integráció, hogy a közeljövőben komoly előrelépés maguktól az országoktól aligha várható.

Pedig egy jól kidolgozott gazdasági stratégia, de főleg egy regionális energiapolitika elindíthatna egy határozott egységesülést a kontinensen.

Összefoglalás

Dolgozatom írása során arra a következtetésre jutottam, hogy Afrika olyan mennyiségű nyersanyagkészlettel rendelkezik, mely alkalmas arra, hogy az egész kontinens gazdaságát fellendítse, hogy növelje a jólétet és a gazdasági, sőt politikai egységesülést. Ehhez segítséget nyújthatnak azok a nagyhatalmak, melyek hosszútávon szeretnék élvezni az afrikai nyersanyagkészleteket valamint az átoktól megszabadult országok példái.

A legfontosabbnak az elszámoltathatóságot és a transzparenciát találtam, ami egész egyszerűen annyit jelent, hogy ha az afrikai országok vezetői becsületesebbek lennének, akkor máris sokkal jobb helyzetben lehetnének a földrész népei.

Érdekes évek következnek Afrika történelmében: a nyersanyagárak valószínűleg továbbra is nőni fognak, a legfontosabbnak tartott olajé is. Hogy hogyan fogja értékelni a kontinens szerepét a világ a jövőben, még kérdéses. Látni egy újabb versenyfutást a nyersanyagokért, de azt, hogy ebből hogyan tudnak maguk az afrikaiak profitálni egyelőre nehéz megjósolni. Mindenesre a lehetősége megvan a földrésznek, hogy felemelkedjen. Nem a nyersanyagkészletek tehetnek arról, ha rosszul használják fel őket, az átkot nem ők okozzák.

Felhasznált irodalom

Oil and Gas in Africa - Joint Study by the African Development Bank and the African Union, Oxford press, Oxford (2009)

Ross, Michael L.: *The Political Economy of the Resource Curse*, World Politics 51. 2. January (1999)

Billon, Philippe Le: *The Geopolitics of Resource Wars* – Frank Cass, London (2005)

Fage, J.D., Tordoff, William: *Afrika története*, Osiris kiadó, Budapest (2004)

Le Monde diplomatique térképgyűjteménye: <http://mondediplo.com/maps/> 2011. május 13

World Bank: Africa's Growth Tragedy: An Institutional Perspective:

http://www1.worldbank.org/prem/lessons1990s/chaps/Ctrynote8_AfricasGrowth.pdf (11

March 2011)

World Bank's World Databank:

<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>

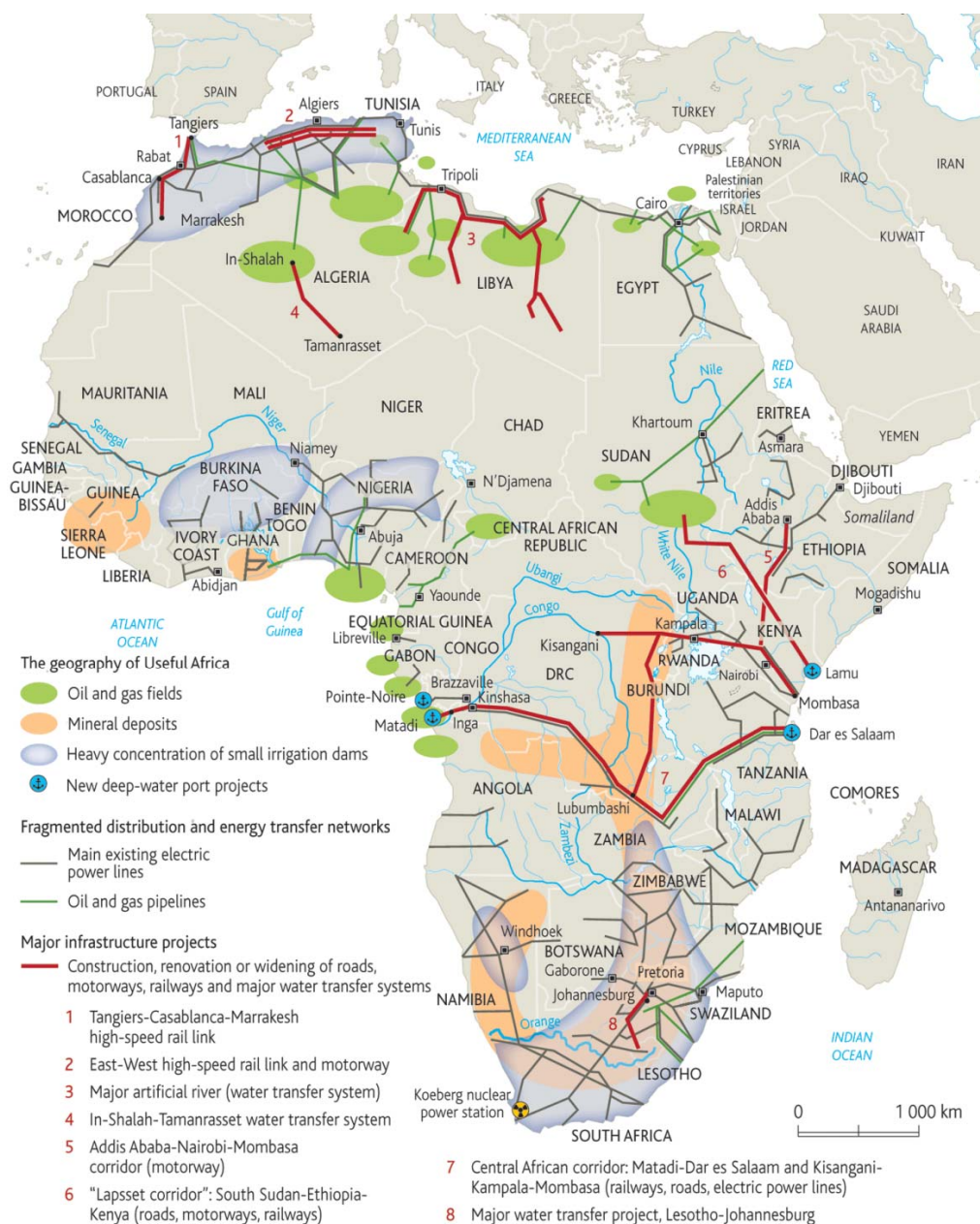
OECD: www.oecd.org

WTO Annual Trade Statistics 2009:

http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2009_e/its09_appendix_e.pdf 2011. május 13.

Melléklet

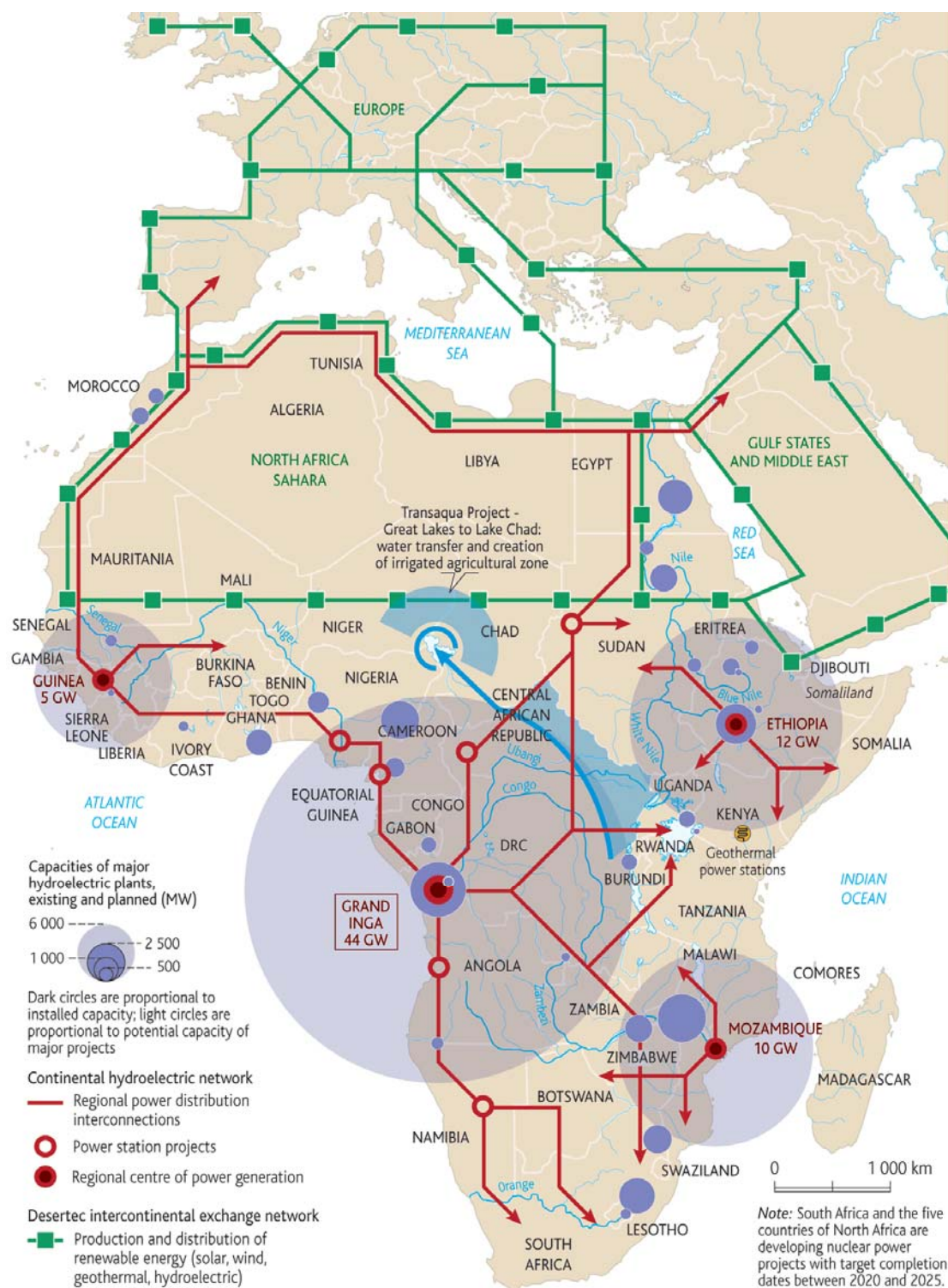
Az első térkép a lehetőségeket és a legfontosabb megvalósítás alatt álló projekteket mutatja be.

3. térkép LEHETŐSÉGEK ÉS TERVEK⁵²

A második térkép a legjobb opciót mutatja be, azt, hogy mire lenne képes a kontinens amennyiben ki tudná használni nyersanyagkészleteit.

⁵² <http://mondediplo.com/IMG/arton5872.gif> 2011. május 13.

4. térkép AFRIKA A LEGJOBB SZKENÁRIÓ ESETÉN⁵³

⁵³ <http://mondediplo.com/IMG/arton5871.gif> 2011. május 13.